

ISC
Islamic World Science Citation Center
کتابخانه
۰۲۳۳-۰۹۶۵۶۲

سیدالانوار

مجموعه مقالات
همایش ملی
دومین سیدالانوار

به کوشش دکتر محسن الویری

۲ و ۳ آذرماه ۱۴۰۲

مجلس شورای اسلامی
دانشگاه حکیم

ISC
مركز
مطالعات
اسلامی
۰۲۲۳-۹۶۵۶۲

The Second National Conference of Sarbedaran
(Shia in Sabzevar Until the End of the 8th Century AH)

دومین همایش ملی سربداران

مجموعه مقالات دومین همایش ملی سربداران تشیع در سبزوار تا پایان قرن هشتم هجری

به کوشش دکتر محسن الویری

۲ و ۳ آذر ۱۴۰۲
23 & 24 November 2023

دانشگاه حکیم سبزواری
ایران، سبزوار

ISC
کتابخانه
۰۲۲۳-۹۶۵۶۲

The Second National Conference of Sarbedaran
(Shia in Sabzevar Until the End of the 8th Century AH)

دومین همایش ملی سربداران

حامیان همایش

- ❖ دانشگاه تهران
- ❖ دانشگاه شهید بهشتی
- ❖ دانشگاه اصفهان
- ❖ دانشگاه فردوسی مشهد
- ❖ دانشگاه علامه طباطبائی
- ❖ دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
- ❖ جامعه المصطفی العالمیه
- ❖ دانشگاه بیرجند
- ❖ پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- ❖ بنیاد ایرانشناسی
- ❖ انجمن آثار و مفاخر اسلامی
- ❖ انجمن ایرانی تاریخ
- ❖ انجمن ایرانی تاریخ اسلام
- ❖ انجمن تاریخ پژوهان

اعضای شورای علمی همایش

(به ترتیب حروف الفبا)

- دکتر زینب امیدیان (استادیار گروه تاریخ دانشگاه حکیم سبزواری)
دکتر محسن الویری (استاد گروه تاریخ دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام)
دکتر شهلا بختیاری (دانشیار گروه تاریخ دانشگاه الزهراء (س))
دکتر یعقوب تابش (دانشیار گروه تاریخ دانشگاه حکیم سبزواری)
دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی (استاد گروه تاریخ اهل بیت جامعه‌المصطفی العالمیه)
دکتر ابوالحسن فیاض انوش (دانشیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان)
دکتر سیدعلیرضا واسعی (دانشیار پژوهشکده اسلام تمدنی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)
دکتر علی یحیایی (استادیار گروه تاریخ دانشگاه حکیم سبزواری)

رئیس همایش

دکتر محمدعلی زنگنه اسدی (رییس دانشگاه حکیم سبزواری)

دبیر علمی همایش

دکتر محسن الویری

دبیر اجرایی همایش

دکتر یعقوب تابش

ویراستاری و تدوین

(به ترتیب حروف الفبا)

دکتر زینب امیدیان

دکتر یعقوب تابش

فهرست مقالات

- ۵ مقدمه
دکتر محسن الویری
- ۱۲ کارکرد و پیامدهای مهاجرت سادات به بیهق تا روی کار آمدن صفوی
دکتر فرشته کوشکی
- ۲۹ بررسی پیامدهای مثبت حکمرانی ایلخانان مغول (۶۵۴-۷۳۶ ق.) بر مذهب تشیع در ایران
فرحناز پریدا ر، عباد الله اسدی ریکنده، یدالله حاجی زاده
- ۴۲ فتوت و اصناف در جنبش سربداران
دکتر حمید کرمی پور، سعید حسینی
- ۵۲ تأثیر رهبری کاریزماتیک خواجه شمس الدین علی جشمی در اتحاد و همبستگی سربداران
امین مددی
- ۶۸ جغرافیای سیاسی سربداران با تکیه بر مسکوکات آن دوره
کوروش صالحی
- ۹۰ بازتاب جنبش سربداران در تاریخ ایران
دکتر علی امینی زاده
- ۱۰۳ بررسی مؤلفه‌های اخلاقی حاکمان شیعه در گسترش تشیع: مطالعه موردی دولت سربداران و مرعشیان
شیرین آرامش
- یاری‌رسانی به تثبیت عقاید شیعیان امامی در اهل بیت‌نگاری عالمان شیعی در قرن ششم هجری، (نمونه موردی: اعلام الوری باعلام الهدی فضل بن حسن طبرسی)
۱۱۷ دکتر لیلا نجفیان رضوی
- ۱۲۸ جستاری درباره علما و مراکز آموزشی شیعی در بیهق بر اساس کتاب تاریخ بیهق ابن فندق
عسکری رضایی مطلق، دکتر یعقوب تابش، دکتر زینب امیدیان
- ۱۴۰ حسن بن حسین سبزواری، نویسنده و مترجم شیعه در قرن هشتم هجری
دکتر حسن حسین زاده شانه چی

یاری‌رسانی به تثبیت عقاید شیعیان امامی در اهل بیت‌نگاری عالمان شیعی در قرن ششم هجری (نمونه موردی: اعلام الوری باعلام الهدی فضل بن حسن طبرسی)

لیلا نجفیان رضوی^۱

چکیده

با قدرت‌یابی سلاجقه و افول قدرت شیعیان در ایران و عراق، حفظ انسجام درونی شیعیان امامی و تثبیت عقاید آنان، به دغدغه اندیشمندان امامی بدل شد. فرضیه پژوهش حاضر منظور نظر قرار دادن این مهم در نگارش متون متنوعی است که توسط علمای شیعی پس از افول آل بویه به رشته تحریر درآمده‌اند. کتاب *اعلام الوری باعلام الهدی فضل بن حسن طبرسی* (م. ۵۴۸) یکی از آنها است که به شرح مفصل زندگانی چهارده معصوم (ع) اختصاص دارد. پژوهش حاضر با رویکردی متن‌محور و روش تاریخی به دنبال پاسخ به این پرسش است که طبرسی در کتاب *اعلام الوری* با تاکید بر چه شاخصه‌هایی به حفظ انسجام درونی و تثبیت عقاید شیعیان در گفتمان تشیع امامی یاری رسانده‌است؟

نتیجه پژوهش حاضر آن است که اگرچه امین‌الاسلام با در نظر داشتن شرایط زمانه خود رویکرد متعادل‌تری نسبت به پیشینیان در شرح زندگانی اهل بیت داشت اما با گزینش و نقل روایات متنوع درباره نصوص امامت ائمه (ع)، علم ایشان، فضائل و قدرت آنها کوشید تا در انسجام‌بخشی به گفتمان تشیع امامی و تثبیت این چهار شاخصه در عقاید شیعیان زمانه خود سهمیم باشد.

کلیدواژه‌ها: اعلام الوری باعلام الهدی، امین‌الاسلام طبرسی، علم امام، قدرت امام، فضائل امام، نص بر امامت.

^۱ استادیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد؛ ایمیل: najafian@um.ac.ir

مقدمه

با افول قدرت آل بویه و تصرف بغداد توسط طغرل سلجوقی در سال ۴۴۷ هجری دوره‌ای جدید در حیات علمی، فرهنگی و سیاسی شیعیان امامی آغاز شد. سختگیری بر شیعیان در ایران و عراق تا بدانجا بود که شیخ الطائفه (م. ۴۶۰ق) به نجف کوچ کرد، شیعیان بر منابر خراسان لعن شدند و مناسک مذهبی آنان محدود گشت. با این وجود شیعیان امامی، با حفظ انسجام خود، دوره خفقان را پشت سر گذاشتند و پس از مرگ سلطان ملک‌شاه سلجوقی (م. ۴۸۵ق) با افزایش نفوذ در میان سلاجقه و در دست‌گیری مناصب حکومتی از یک سو و تداوم نگارش متون متنوع در شاخه‌های مختلف علمی از سوی دیگر، به تدریج بخشی از قدرت از دست رفته خود را باز یافتند. آنچه که در کتاب *التقص عبدالجلیل قزوینی*، در پاسخ به مؤلف کتاب *فضائح الروافض* آورده شده، بهترین سند این مدعا است.

در این میان شکل‌گیری مکتب حله، تبدیل شدن آن به دارالعلم شیعیان در قرن پنجم هجری و ظهور دانشمندان و فقهای نام‌آور در این شهر نیز در قوت گرفتن دوباره گفتمان تشیع امامی تأثیر گذار بود. علاوه بر حله در دیگر بخش‌های تحت سلطه و حاکمیت سنی مذهب همانند ایران و عراق؛ و در واقع در هر کجا که شیعیان حضور داشتند نیز مؤلفان امامی با نگارش متون مختلفی با محوریت موضوع امامت همچون جایگاه، فضائل و مناقب ائمه (ع) و نیز تاریخ زندگانی ایشان، به تداوم یاری‌رسانی به تثبیت باورها در گفتمان تشیع امامی پرداختند. مورد اخیر الذکر خود به دوشاخه تک‌نگاری درباره واقعه کربلا و اهل بیت‌نگاری و شرح مفصل و یا مختصر زندگی ائمه (ع) تقسیم می‌شد.

کتاب *اعلام الوری باعلام الهدی* از بهترین نمونه‌های اهل بیت‌نگاری مفصل شیعیان در این دوره به شمار می‌رود که توسط فضل بن حسن طبرسی (م. ۵۴۸ق) - از اندیشمندان و مفسران برجسته امامی در خراسان - نگاشته شده است. با مفروض در نظر گرفتن فضایی که این متن در آن به رشته تحریر در آمده و با روشی تاریخی و رویکردی متن‌محور به این کتاب، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که ابوعلی طبرسی در کتاب *اعلام الوری* با تأکید بر چه شاخصه‌هایی به حفظ انسجام درونی و تثبیت عقاید شیعیان در گفتمان تشیع امامی یاری رسانده است؟

با وجود آنکه انتظار می‌رود درباره این اثر برجسته مقالات متعددی نگاشته شده باشد، اما بررسی پیشینه مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که این امر به یک بررسی موردی با عنوان «تحلیل و نقد تاریخی گزارش امین الاسلام طبرسی از غزوه خیبر» (طاووسی مسرور، ۱۳۹۲) و دو مقاله در خصوص رویکرد تقریبی او در نگارش کتاب *اعلام*

الوری محدود شده است (امیدیان، رجائی راد، ۱۳۹۸؛ نیازی، ۱۳۹۵). این امر لزوم پرداختن به این موضوع و تحقیق در ابعاد مختلف آن را آشکار می‌سازد.

در ادامه ابتدا حیات علمی امین امین الاسلام طبرسی مرور خواهد شد و پس از آن اهم شاخص‌هایی که به واسطه آنها طبرسی به هدف خود یعنی انسجام بخشی به گفتمان تشیع امامی و کوشش در جهت حفظ عقاید آنان با نگارش کتاب *اعلام الوری* یاری رسانده است، بررسی خواهد شد.

معرفی فضل بن حسن طبرسی

فضل بن حسن طبرسی (۴۶۸/۴۷۰-۵۴۸)، معروف به امین الاسلام و از علمای امامی برجسته ایرانی در قرن ششم هجری است. اطلاعات زیادی از زندگی او در دست نیست و پژوهشگران درباره چرایی شهرت او به طبرسی نیز هم نظر نیستند. او حدود پنجاه سال از عمر خود را در مشهد گذرانیده و پس از آن به دلیل پیوند خویشاوندی‌ای که با خاندان آل‌زبارة در بیهق داشته و نفوذ آنان در این منطقه، در سال ۵۲۳ هجری به بیهق رفته و تا زمان مرگ خود در آنجا مانده است. با این حال بنا به گزارش منابع متقدم جنازه او را پس از مرگ به مشهد منتقل کرده و به خاک سپرده‌اند (ابن فندق، بی تا: ۲۴۲). بیشتر علما به مرگ او در سال ۵۴۸ هجری اشاره کرده‌اند (منتجب‌الدین، ۱۳۶۶ش: ۹۶؛ حر عاملی، بی تا: ۲/۲۱۶ قس. حاجی خلیفه، بی تا: ۱/۱۲۶)

طبرسی اساتید برجسته‌ای همانند ابوعلی حسن طوسی و حسن بن حسین بن بابویه قمی داشته و شاگردان مشهوری همانند پسرش حسن بن فضل طبرسی، منتجب‌الدین رازی و شاذان بن جبرئیل قمی را تربیت نموده است (امین، ۱۴۰۳: ۸/۳۹۸-۴۰۰).

از او دو کتاب تفسیری با عنوان *مجمع البیان فی تفسیر القرآن و جوامع الجامع* به جا مانده است. اگر چه تخصص او در تفسیر و لغت بود اما آثار تاریخی‌ای نیز نگاشته که مهمترین آنها کتاب *اعلام الوری باعلام الهدی* است که در ادامه شاخصه‌های این کتاب بیان می‌شود.

تأکید بر شاخصه نص و وصایت

طبرسی در تألیف کتاب خود در دو بخش مجزا و به دو گونه متفاوت به تثبیت باور به نص و وصایت در گفتمان تشیع امامی پرداخته است. بدین ترتیب که او علاوه بر آنکه شرح دوران امامت هر یک از ائمه (ع) را با نقل نصوصی درباره امامت ایشان آغاز کرده، در بخش چهارم و پایانی کتاب خود نیز نصوصی را درباره امامت امامان دوازده-گانه شیعیان امامی نقل کرده است.

از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری بخش اول این اثر، رویکرد متکلمانانه طبرسی در هنگام احتجاج درباره اعتبار امامت هر یک از ائمه (ع) است. در واقع او در تألیف این بخش از کتاب خود بسیار متأثر از جایگاه خود به عنوان یک متکلم امامی بوده و با همین نگاه به اثبات امامت امامان پرداخته است. امین الاسلام با رد و باطل خواندن ادعای کسانی که بدون داشتن عصمت و یا وجود نصی بر امامت آنها، ادعای امامت کرده‌اند و نیز با تکیه بر این امر که وجود امام معصوم در هر زمانی لازم است؛ به تثبیت جایگاه ائمه در گفتمان تشیع امامی پرداخته است. او تواتر بر

نصوص موجود درباره امامت امام را نیز در ضمن شرح ادله امامت امام صادق(ع) به متن خود افزوده(طبرسی، ۱۳۹۰ق: ۲۷۳) و با معرفی دیگر گفتمان‌های رقیب معاصر با هر امام و حاشیه‌رانی ادعاهای آنها درباره رهبری و امامت شیعیان، منظور نظر خود را از اختصاص بخش قابل توجهی از کتاب خود به نصوص موجود درباره امامت ائمه کامل کرده است(به عنوان نمونه، نک: به: همان: ۲۹۵).

از دیگر موارد نصوصی است که در آنها به انتقال نشانه‌های امامت به امام بعدی و یا وجود این نشانه‌ها در دست هر یک از ائمه اشاره شده است(همان: ۲۰۷، ۲۸۵-۲۸۶، ۳۱۵) و طبرسی با گزینش و چینش این آنها در اثر خود به طرد و حاشیه‌رانی گفتمان‌های رقیب و تثبیت عقیده نص و وصایت در گفتمان تشیع امامی پرداخته است.

همچنین طبرسی با ذکر برخی از فضائل تاریخی حضرت علی(ع) نیز به تثبیت باور نص خفی پیامبر خدا(ص) در خصوص امامت امام علی(ع) در اذهان مخاطبان خود پرداخته و منظور نظر خود برای اثبات حقانیت امام بر جانشینی پیامبر(ص) را با ذکر این نصوص خفیه مورد تأکید قرار داده است. به عنوان نمونه او تزویج حضرت فاطمه(س) به حضرت علی(ع)، عقد اخوت میان امام(ع) با پیامبر(ص) و مقدم داشتن ایشان بر سایرین، فرماندهی امام علی(ع) بر سپاهیان و قرار نگرفتن او تحت ولایت فردی دیگر و نیز رضایت رسول خدا(ص) از گفتار و عملکرد آن حضرت در طول دوره زندگانی‌شان را از عللی دانسته که فضیلت و برتری امام(ع) و شایستگی ایشان برای جانشینی پیامبر خدا(ص) را ثابت می‌کند(همان: ۱۵۸).

امین الاسلام بخش پایانی کتاب خود را به نصوص وارده درباره دوازده امام شیعیان و امامت حضرت ولی عصر(عج) اختصاص داده است. او در قسمت اول این بخش ابتدا به بیان روایات عامه درباره دوازده امام پرداخته است(همان: ۳۸۱-۳۸۶).

در ادامه نصوصی را آورده که از شیعیان امامی درباره تعداد امامان نقل شده است و با تفکیک آنها به دو گروه «روایاتی که در آنها بدون ذکر سند به تعداد امامان اشاره شده است»(همان: ۳۸۶-۳۹۱) و «روایاتی که در آنها به اسامی ائمه تصریح شده است»(همان: ۳۹۲-۴۰۹)، منظور نظر خود را دنبال کرده است.

یاری‌رسانی به تثبیت باور به نص و وصایت در گفتمان تشیع امامی در کتاب *اعلام الوری* را با اشاره به این نکته می‌توان به پایان برد که مروری بر روایات گزینش شده در خصوص نص بر وجود امام زمان(عج) حاکی از آن است که طبرسی به طور غیر مستقیم و ضمن تأکید بر نص در اثر خود، سعی داشته تا به تثبیت باور غیبت امام عصر(عج) در اذهان مخاطبان کتاب خویش بپردازد. به عبارت دیگر او به گونه‌ای به گزینش و نقل نصوص وارده درباره امام زمان(عج) پرداخته که در نهایت این امکان برایش فراهم شود تا با استناد به آنها به حل مشکل زمانه خود و تثبیت باور به وجود امام زمان(عج) نیز یاری رساند(به عنوان یک نمونه درخور توجه، نک: به: همان: ۴۴۳-۴۴۵).

تأکید بر شاخصه علم امام

طبرسی در مقدمه کتاب و در وصف جایگاه علمی ائمه (ع) آورده است: «منبع العلم و هم عیبه و معدن الحکم و هم خزانه و شارع الدین و هم حفظه و صاحب الکتاب و هم حملته» (همان: ۳).

از عمده تفاوت‌های کتاب *اعلام‌الوری* در مقایسه با متون اهل بیت‌نگاری پیش از خود در یاری‌رسانی به تثبیت باور علم امام، بهره‌برداری حداکثری طبرسی از گزارش دوران زندگانی رسول خدا (ص) به منظور گسترش و تثبیت مصادیق علم پیامبر (ص) و ائمه (ع) است. در واقع پرداختن به زندگانی چهارده معصوم در این اثر، این امکان را برای امین‌الاسلام فراهم آورده که با بازگشتی به گذشته و نقل گزارش‌هایی از احاطه علمی پیامبر خدا (ص) به مسائل مختلف، این باور را در ذهن مخاطبان خود تثبیت کند که آنچه که به عنوان ابعاد مختلف علم ائمه در کتب شیعیان امامی مطرح می‌شود، میراثی است که به واسطه لطف خدا و از طریق رسول او به امامان انتقال یافته است (نک: به: ۲۸۵). بدین منظور او در بخش اول کتاب خود که به دوران زندگی رسول الله (ص) اختصاص دارد، به گزینش روایاتی پرداخته است که علاوه بر علم ایشان بر امور آینده (همان: ۳۲-۳۳، ۷۶، ۹۷، ۱۲۱، ۱۳۶)، علم پیامبر خدا (ص) به اموری همچون زبان حیوانات (همان: ۲۶، ۲۹) را نیز مورد تأکید قرار می‌دهند. بنابراین می‌توان گفت که او در کتاب خود و در گزینش روایت‌هایی که بر علم ائمه اشاره دارند، علاوه بر برجسته‌سازی علم دینی ایشان، به نقل گزارش‌های متنوع و فراوانی پرداخته است که بر گستره علم ائمه دلالت دارند.

مروری بر این مدلول‌ها حاکی از آن است که طبرسی، احاطه ائمه بر علوم دینی را با آوردن روایاتی در خصوص علم موروثی ائمه (همان: ۲۶۶)، علم تحدیثی ایشان (همان: ۳۸۹) و علم آنها بر کتب پیشینیان (همان: ۳۸۸-۳۸۹) مورد تأکید قرار داده است؛ در حالی که تثبیت باور علم ائمه بر سایر امور با مدلول‌های متنوع‌تری در این متن دنبال شده است. آگاهی ائمه از زمان مرگ خود (۱۵۵، ۲۶۷، ۳۰۵، ۳۴۱، ۳۴۹، ۳۵۶) و دیگران (همان: ۳۰۵، ۳۲۲، ۳۵۸، ۳۶۴، ۴۴۷، ۴۴۹) و حتی رخدادهای پس از مرگ (همان: ۳۴۰)، آگاهی ایشان از اعمال شیعیان (همان: ۲۷۵، ۳۲۱، ۳۷۰، ۳۷۳)؛ نام‌ها (همان: ۲۵۹) و حتی خواب‌های آنان (همان: ۳۲۱-۳۲۲) از جمله این موارد است. اطلاع امامان از دیگر زبان‌ها (همان: ۳۰۴، ۳۳۲، ۳۵۹-۳۶۰، ۳۷۶) و آگاهی ایشان بر علم طب و نحوه درمان بیماری‌ها نیز از دیگر مواردی است که مورد تأکید او قرار گرفته است (همان: ۳۲۴، ۳۶۱-۳۶۲).

آخرین نکته قابل ملاحظه در خصوص نحوه تأثیرگذاری طبرسی در تثبیت علم امام و گستره آن در گفتمان تشیع امامی آن است که برخلاف اندیشمندانی که به عدم لزوم احاطه علمی ائمه (ع) بر تمامی علوم و فنون زمانه خود باور داشته‌اند (حمصی رازی، ۱۴۱۲: ۲/۲۹۲؛ محقق حلی، ۱۳۷۹: ۱: ۲۰۵)، طبرسی در کتاب خود کوشش‌های آشکاری برای بسط باور آگاهی ائمه بر همه علوم و فنون معاصرشان داشته است. او در بخش پایانی کتاب خود و در جمع‌بندی ادله‌ای که بر امامت ائمه دلالت دارند، به علم ایشان نیز اشاره کرده و آورده است:

۱. بزرگان مکتب بغداد یعنی شیخ مفید و سید مرتضی نیز در این گروه قرار می‌گیرند.

«اگر تنها در زندگی امیرالمؤمنین (ع) دقت شود، به روشنی آشکار می‌شود که آن حضرت بر تمام علوم و فضائل احاطه کامل داشته و از هر فنی در فنون بهره‌ی وافیه داشته‌اند. از امیرالمؤمنین علی (ع) در توحید، کلام، علوم دین، احکام شریعت و تفسیر قرآن مطالب زیادی رسیده‌است که همه‌ی خطیبان، علما و فصیحان را تحت الشعاع قرار داده‌است. فقیهان، متکلمان و مفسران نیز از ایشان مطالب فراوانی را اخذ کرده‌اند و علمای نحو و اعراب؛ اصول مطالب و امهات مسائل را از امام (ع) گرفته‌اند. حضرت علی (ع) در طب و حکمت نیز موضوعاتی را مطرح نموده‌اند که طبیبان و حکما از آنها استفاده برده‌اند و گفتار ایشان بر همگان ترجیح دارد، همانطور که در علم نجوم و آثار هم کلمات آن حضرت مورد توجه بزرگان آن فنون بوده‌است. فرقی مسلمین از فرزندان حضرت علی (ع) نیز انواع مطالب را در علوم مختلف روایت کرده‌اند و در فضل و دانش و حکمت و فضیلت آنان و علو شأن و مقامشان اتفاق نظر دارند» (طبرسی، ۱۳۹۰ق: ۴۱۰-۴۱۲)

تاکید بر شاخصه فضائل ائمه

همانند دیگر متون تاریخی تألیف شده توسط شیعیان امامی، در کتاب *اعلام الوری* نیز شاخصه فضائل ائمه با نقل روایات فراوان مورد تأکید قرار گرفته‌است و جز در اندکی از موارد تفاوت چندانی با کتاب *الارشاد* ندارد. بیشترین مدلول‌هایی که به واسطه آنها امین الاسلام فضائل ائمه را برجسته نموده، مدلول‌هایی هستند که بر فضائل معنوی امامان دلالت دارند. طبرسی در کنار نقل روایات تاریخی‌ای همچون حدیث منزلت (همان: ۱۲۳) و ثقلین (همان: ۱۳۲)، قرائت آیات براءت توسط حضرت علی (ع) (همان: ۱۲۵)، نزول آیه مباهله و مصادیق آن در عمل رسول خدا (همان: ۱۲۸-۱۳۰) و نیز جایگاه حسنین در نزد پیامبر (ص) (همان: ۲۲۱)؛ با بیان روایات فراتاریخی‌ای همانند معرفی حضرت علی (ع) به عنوان قسیم آتش در روز قیامت (همان: ۲۷۱)^۱ و یا معرفی حسنین (ع) به عنوان سید جوانان اهل بهشت (همان: ۲۰۹، ۲۱۱)؛ به برجسته‌سازی فضائل امامان و تثبیت باور به فضائل ائمه (ع) در گفتمان تشیع امامی پرداخته‌است. علاوه بر این روایات، طبرسی برای نیل به منظور خود از روایات ترکیبی^۲ نیز در ذکر فضائل ائمه مدد گرفته‌است. گزینش و چینش روایاتی همچون برداشته شدن جلوی تابوت حضرت علی (ع) در ضمن خاکسپاری ایشان (همان: ۲۰۲-۲۰۳) و میوه دادن درختی بی‌بار؛ پس از وضو گرفتن امام جواد (ع) در کنار آن درخت در بازگشت از بغداد (همان: ۳۵۴)، نمونه‌هایی از این روایات است.

روایات تاریخی و ترکیبی‌ای که بر دین محوری ائمه (ع) اشاره دارند، دسته دیگر از مدلول‌هایی هستند که طبرسی از آنها برای تداوم تثبیت شاخصه فضائل ائمه یاری گرفته‌است. امین الاسلام علاوه بر آنکه متأثر از جایگاه خود به عنوان یک مفسر، خبر صدقه دادن حضرت علی (ع) را برای گفتگوی خصوصی با پیامبر خدا (ص) تا هنگام نسخ

۱. مشابه این روایت را ابن فثال نیشابوری (بی تا: ۱/ ۱۰۰) و نیز شیخ صدوق نیز در کتاب *امالی* خود آورده‌است (۱۴۰۰ق: ۳۱).

۲. ترکیبی از تاریخ و فراتاریخ هستند.

این دستور آسمانی در متن کتاب خود گنجانیده است (همان: ۱۸۸)،^۱ با آوردن گزارش‌هایی همچون پیاده به حج رفتن امام حسن (ع) (همان: ۲۱۱)، انفاق‌های شبانه امام سجاد (ع) (همان: ۲۶۲)، عبادت‌های فراوان امام کاظم (ع) (همان: ۳۰۶) و فضایل اخلاقی امام رضا (ع) (همان: ۳۲۷) فضیلت دین محوری ائمه را برجسته ساخته است. او همچنین ضمن نقل روایتی ترکیبی به بازنمایی منزلت والای حضرت علی (ع) به علت اطاعت از پیامبر خدا (ص) در شب جنگ بدر برای آوردن آب پرداخته است (همان: ۱۹۰-۱۹۱)، همانطور که با اشاره به نماز خواندن‌های هزار رکعتی امام سجاد (ع) در هر شبانه‌روز (همان: ۲۶۰)، به تثبیت فضائل در گفتمان تشیع امامی یاری رسانده است. شرح مفصل دوران زندگانی حضرت علی (ع) و نیز واقعه کربلا در کتاب *اعلام‌الوری* این امکان را برای طبرسی فراهم آورده است تا در قرن ششم هجری و با نقل مدلول‌هایی فراوان؛ به ذکر سوابق دینی امیرالمؤمنین (ع) به عنوان بخشی از فضائل ایشان پردازد (همان: ۱۵۸-۱۵۹، ۱۸۳، ۱۹۰-۱۹۹) و فضیلت جایگاه وراثتی امام حسین (ع) را نیز به مخاطبان اثر خود گوشزد نماید (همان: ۲۱۷، ۲۲۴، ۲۴۱، ۲۴۲). البته کوشش برای تثبیت فضائل ائمه در گفتمان تشیع امامی با تکیه بر مدلول‌هایی که بر جایگاه وراثتی ائمه (ع) تأکید دارند، در دیگر بخش‌های این کتاب نیز ادامه یافته است. توصیف امام کاظم (ع) از سبقه وراثتی خود با عبارت «فرزند محمد حبیب الله، اسماعیل ذبیح الله و ابراهیم خلیل الله» (همان: ۳۰۸) و نخستین خطبه امام رضا (ع) پس از قبول ولایتعهدی در حضور مامون (همان: ۳۲۸، ۳۴۱)، از دیگر مدلول‌هایی است که طبرسی به واسطه آنها بر تثبیت باور به فضائل ائمه (ع) در گفتمان تشیع امامی تأثیر گذارده است.

تأکید بر شاخصه قدرت ائمه

اگرچه در میان شاخصه‌هایی که طبرسی تثبیت آنها را ضمن تألیف این اثر در نظر داشته، شاخصه قدرت مدلول-های کمتری دارد، با این حال در این متن نیز همانند کتاب *الارشاد*، به عنوان یکی از شاخصه‌های اصلی شناخت ائمه مطرح و بر آن تأکید شده است. علاوه بر آن اهمیت معجزات پیامبر خدا (ص) را در تاریخ‌نگاری و منظومه فکری طبرسی، از اختصاص فصلی جداگانه به این امر- مشابه کتاب *روضه الواعظین*- می‌توان دریافت. او این خوارق عادت را به دوران قبل و بعد از بعثت تقسیم کرده است.

نکته قابل توجهی که در بخش مربوط به معجزات رسول الله (ص) قابل ذکر است، تأثیر پذیری طبرسی از هویت ایرانی خود در گزینش اخبار مرتبط با تولد حضرت محمد (ص) است. طبرسی اخبار لرزش ایوان کسری و فروریختن بیست و چهار کنگره آن، خاموش شدن آتشکده فارس، خشک شدن دریاچه ساوه و در خواب دیدن گذر شترانی سرکش از دجله و پراکندگی در شهرهای ایران توسط موبد موبدان پادشاه ایران (همان: ۱۱)؛ هم‌زمان با تولد پیامبر خدا (ص) را به عنوان بخشی از معجزات ایشان در بدو تولد مطرح کرده است.^۲ اگر چه نحوه تاریخ-نگاری این مؤلف امامی و گزینش روایات توسط او به گونه‌ای است که از نقل روایات فراتاریخی مطرح شده

۱. با نزول آیه ۱۲ سوره مجادله این حکم قرآنی نسخ شد.

۲. این اخبار در کتاب *روضه الواعظین* نیز آمده است (ابن فتال نیشابوری، بی تا: ۶۷/۱).

در خصوص معجزات قبل از بعثت رسول خدا فاصله گرفته اما با رویکردی ترکیبی در این اثر، معجزاتی از دوران رسالت رسول خدا(ص) را در کتاب خود نقل کرده است. آمدن درخت به نزد حضرت محمد(ص) برای اثبات پیامبری آن حضرت به درخواست اشراف قریش (همان: ۲۲-۲۳)،^۱ اشاره به گودال آب موجود در محل احداث مسجد مدینه توسط رسول خدا و جاری شدن آب‌های راكد موجود در آن (همان: ۷۰)، بیرون آمدن آب از میان انگشتان پیامبر(ص) پیش از صلح حدیبیه (همان: ۲۳) و شفای درد چشم حضرت علی(ع) توسط ایشان با مالیدن آب دهان خود به چشم امام(ع) (همان: ۹۹)؛ نمونه معجزاتی است که طبرسی با گزینش و نقل آنها به تثبیت شاخصه قدرت در گفتمان تشیع امامی یاری رسانده است. شاید بتوان گفت امین الاسلام با برشمردن این روایات در کتاب خود که با محوریت موضوع ائمه به نگارش درآمده است، کوشیده است تا زمینه پذیرش بیشتر روایات موجود در خصوص خرق عادت ائمه برای اثبات امامت‌شان را به تاسی از روش پیامبر خدا(ص)، در نزد مخاطبان اثر خود فراهم آورد.

طبرسی نیز همانند شیخ مفید در کتاب *الارشاد*، در فصولی مستقل، معجزاتی را برای اثبات امامت ائمه گرد آورده است. اگرچه بسیاری از روایات موجود در این فصول، تکرار همان مطالب پیشین است،^۲ اما امین الاسلام با گنجانیدن مدلول‌هایی متفاوت در خصوص اعجاز امامان، به تثبیت شاخصه قدرت در گفتمان تشیع امامی یاری رسانده است. از آن جمله روایتی است که این مؤلف امامی با گزینش و نقل آن در اثر خود به برجسته‌سازی توانایی امام علی(ع) برای تصرف در امور و حفظ شیعیان خود از آسیب حیوانات وحشی پرداخته است. در این روایت آمده است که حضرت علی(ع) با رسانیدن پیغامی با این مضمون که جویریه در پناه ایشان است، به شیری که قصد شکار او را داشت، خطرهای راه را از جویریه دور کردند (همان: ۱۸۱-۱۸۲).

خبر سنگریزه‌هایی که امامان با گذاردن نقش انگشتی خود بر آنها به اثبات امامت‌شان می‌پرداختند، نمونه دیگری از این روایات است. طبرسی در نگاهش خود علاوه بر آنکه همانند برخی دیگر از مؤلفان، به خبر ثبت نقش انگشتی امام سجاد(ع) بر سنگریزه حبابه والیه - که نقش انگشتی امامان پیش از ایشان را نیز بر خود داشت - اشاره کرده است، این خبر را نیز آورده که زین العابدین با اشاره به حبابه که در آن زمان پیر شده بود، او را جوان کرد و با این اعجاز امام(ع)، او تا دوران امام رضا(ع) به حیات خود ادامه داد (همان: ۲۰۹-۲۱۰). همچنین نک: همان: ۳۷۱-۳۷۲، ۴۵۰.

طبرسی روایاتی را از خرق عادت امامین صادقین(ع) نیز نقل کرده است که از آن میان می‌توان به خبر بینا شدن ابوبصیر توسط امام باقر(ع) و بازگشت دوباره او به حالت اول به درخواست خودش اشاره کرد. اما نکته قابل توجه آن است که طبرسی به علت اقامت در شهر مشهد، توجهی ویژه به امام رضا(ع) و قدرت ایشان برای تصرف

^۱ به این اعجاز در خطبه قاصعه حضرت علی(ع) اشاره شده است.

^۲ برای اطلاع از این روایات نک: به: همان: ۱۷۶-۱۷۷، ۱۷۸-۱۷۹، ۱۸۰-۱۸۱، ۲۳۵، ۲۴۴، ۲۵۸-۲۵۹، ۲۷۶-۲۷۷، ۲۹۹، ۳۰۲، ۳۰۳-۳۰۴، ۳۲۶، ۳۴۷-۳۴۸، ۳۶۶-۳۶۵، ۳۶۹.

تکوینی و انجام معجزات داشته‌است. او علاوه بر آنکه هفده روایت را که دلالت بر اعمال اعجاز گونه امام رضا(ع) دارند را در کتاب خود آورده (همان: ۳۲۱-۳۲۷)، کرامات ظاهر شده از امام(ع) پس از شهادت‌شان را نیز برجسته ساخته‌است. او ذکر دلائل و معجزات امام رضا(ع) را با بیان این جملات به پایان برده‌است:

«و اما معجزاتی که بعد از وفات امام رضا(ع) در کنار مشهد مقدسش ظاهر شده و برکاتی که در آنجا به ظهور رسیده‌است را افراد زیادی به چشم خود دیده‌اند و بر این خوارق عادت خاص و عام اعتراف دارند و مخالف و مؤلف آنها را تصدیق کرده‌اند و این امور تا به امروز زیاده از حد است. چه بسیار امراض صعب‌العلاج که صاحبان آنها بهبودی یافته‌اند! در مشهد مقدس آن حضرت، دعا‌های زیادی مستجاب شده‌است و اندوه‌هایی برطرف گردیده‌است که ما خود بسیاری از آنها را مشاهده کرده‌ایم و در وقوع آن شکی نداریم و اگر بخواهیم در این باره چیزی بنویسیم، کتاب به طول خواهد انجامید.» (همان: ۳۲۶)

اما از میان روایاتی که طبرسی با بهره‌گیری از آنها در تاریخ‌نگاری خود به تثبیت قدرت ائمه در گفتمان تشیع امامی یاری رسانیده‌است، خبر آماده‌سازی پیکر امام رضا(ع) توسط فرزند ایشان امام جواد(ع) برای خاکسپاری است که مولف همانند صدوق(بی‌تا: ۲/ ۲۴۲-۲۴۴) و ابن‌قتال(بی‌تا: ۱/ ۲۳۰-۲۳۱) برای تثبیت شاخصه قدرت ائمه از آن بهره گرفته‌است (صدوق، ۱۳۹۰ق: ۳۴۱-۳۴۲).

رهایی یافتن اباصلت از زندان مامون توسط امام جواد(ع) (همان: ۳۴۳)، یاد دادن زبان هندی به ابوهاشم توسط امام هادی(ع) با دادن ریگی به او که در دهان مکیده بودند (همان: ۳۶۰) و به طلا تبدیل شدن یک مشت ریگ که امام هادی(ع) برای رفع حوائج ابوهاشم به او دادند (همانجا)، نمونه‌های دیگری هستند که طبرسی با تمسک به آنها در ضمن اهل بیت‌نگاری خود، به تثبیت شاخصه قدرت در گفتمان تشیع امامی یاری رسانده‌است. در پایان می‌توان به قدرت ائمه به تاسی از پیامبر خدا(ص) (همان: ۱۱۰-۱۱۱) برای ذهن‌خوانی شیعیان و مخاطبان‌شان نیز اشاره کرد که امین‌الاسلام با نقل مدلول‌های متنوعی از این دست در کتاب *اعلام‌الوری*، به برجسته‌سازی بخشی دیگر از قدرت ائمه برای تصرف در امور دنیوی پرداخته‌است (همان: ۲۲۲، ۳۰۰، ۳۳۳، ۳۶۹، ۳۷۲-۳۷۳، ۴۱۹، ۴۴۷-۴۴۸).

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در خصوص اهل بیت‌نگاری طبرسی در کتاب *اعلام‌الوری* گفته شد می‌توان دریافت که اگرچه امین‌الاسلام با هوشمندی و در نظر داشتن شرایط زمانه خود، با کاهش حاشیه‌رانی و حذف گزارش‌های حساسیت برانگیز، رویکرد متعادل‌تری نسبت به پیشینیان خود در شرح زندگانی اهل بیت داشته‌است اما اهداف خود یعنی انسجام بخشی به گفتمان تشیع امامی و کوشش برای تثبیت عقاید شیعیان در خصوص ائمه(ع) را دنبال نموده‌است. طبرسی این مهم را در ابعاد مختلف در نظر داشته که پربسامدترین آنها روایات و مدلول‌های فراوانی است که درباره نصوص موجود در خصوص حقانیت امامت هر یک از ائمه(ع)، علم ایشان و گستره آن، ابعاد مختلف فضائل

آنها و قدرت ایشان (ولایت تکوینی ائمه(ع))، در ضمن شرح زندگانی هریک از معصومین در کتاب خود گنجایده است. بدین ترتیب می توان گفت طبرسی ضمن تالیف کتاب اعلام الوری یاری رسانی به تثبیت چهار شاخصه نص و وصایت، علم ائمه، فضائل و قدرت ایشان را در گفتمان تشیع در نظر داشته است.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. نهج البلاغه.
۲. ابن فتال نیشابوری، محمد بن حسن، [بی تا]، *روضه الواعظین و بصیره المتعظین*، قم: انتشارات رضی.
۳. ابن فندق، بی تا، *تاریخ بیهقی*، تصحیح احمد بهمنیار، [بی جا]: کتابفروشی فروغی.
۴. امیدیان، زینب، رجائی راد، ربابه، (۱۳۹۸)، «بررسی نقش فضل بن حسن طبرسی (امین الاسلام طبرسی) بر تقریب مذاهب»، *پنجمین همایش ملی زبان، ادبیات و گفتمان صلح*، قزوین: دانشگاه پیام نور.
۵. امین، محسن، (۱۴۰۳)، *اعیان الشیعه*، بیروت: دارالکتب للمطبوعات.
۶. جعفریان، رسول، (۱۳۸۰ش)، *تاریخ تشیع در ایران*، قم: انصاریان.
۷. حاجی خلیفه، (بی تا)، *کشف الظنون*، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
۸. حر عاملی، محمد بن حسن، (بی تا)، *امل الآمل*، بغداد: مکتبه الاندلس.
۹. حمصی رازی، سدید الدین محمود، (۱۴۱۲ق)، *المنتقد من التقليد*، قم: موسسه نشر اسلامی.
۱۰. صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی، (۱۴۰۰ق)، *مالی*، بیروت: انتشارات اعلمی.
۱۱. _____، (بی تا)، *عیون اخبار الرضا*، تصحیح سید مهدی حسینی، تهران: انتشارات جهان.
۱۲. طاووسی مسرور، سعید، (۱۳۹۲)، «تحلیل و نقد تاریخی گزارش امین الاسلام طبرسی از غزوه خیبر»، *فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام*، شماره ۱۹، دوره ۵.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۹۰ق)، *اعلام الوری باعلام الهدی*، تهران: انتشارات اسلامیه.
۱۴. عکبری (شیخ مفید)، محمد بن محمد بن نعمان، (۱۴۱۳ق)، *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*، قم: کنگره جهانی شیخ مفید.
۱۵. کربلایی پازوکی، علی، (۱۳۸۴)، «نقش اندیشه های کلامی در تاریخ نگاری مسلمانان»، *فصلنامه اندیشه نوین دینی*، شماره ۳، صص ۲۳۱-۲۵۹.

ISC
کتابخانه
۰۲۲۰-۹۶۵۶۲

The Second National Conference of Sarbedaran
(Shia in Sabzevar Until the End of the 8th Century AH)

دومین همایش ملی سربداران

۱۶. محقق حلی، جعفر بن حسن بن یحیی، (۱۳۷۹ش)، *المسلک فی اصول الدین*، تحقیق رضا استادی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۷. منتجب الدین، علی بن بابویه، (۱۳۶۶ش)، *الفهرست*، تحقیق دکتر سید جلال الدین محدث ارموی، قم: انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی.
۱۸. نیازی، سید حامد، (۱۳۹۵)، «تحلیل روش شناختی و محتوایی تاریخ نگاری طبرسی با تکیه بر اعلام الوری باعلام الهدی»، فصلنامه سخن تاریخ، شماره ۲۴، دوره ۱۰.